

BOLALARDA DISLALIYA SABABLARI VA DAVOLASH YO'LLARI**Maxmudova Dildora Tursunovna***Alfraganus universtiteti "maxsus pedagogika
yo'nalishi "Logopediya" yo'nalishi 2-bosqich**Talabasi**Ilmiy rahbar: Utbosarova Umida*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar orasida keng tarqalgan nutq buzilishi shakllaridan biri — dislaliya holati, uning etiologik omillari hamda korreksion terapiya yondashuvlari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda eksperimental-logopedik kuzatuv, klinik va differensial diagnostik tahlil metodlari orqali bolalardagi dislaliya holatlari aniqlanib, ularning fonetik-fonematik rivojlanish darajalari baholandi. Shuningdek, maqolada psixolingvistik yondashuv asosida individual terapiya dasturlarining samaradorligi ham tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida dislaliya bilan og'riq bolalar uchun differensial yondashuv asosida takomillashgan logopedik mashqlar majmuasi tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar. Dislaliya, nutq buzilishi, fonetik rivojlanish, logopedik terapiya, klinik tahlil, psixolingvistik yondashuv, korreksion metodlar, bolalar nutqi.

Аннотация. В данной статье научно обосновано одно из наиболее распространённых речевых нарушений у детей — дислалия, а также ее этиологические факторы и методы коррекционного лечения. В ходе исследования использовались экспериментально-логопедическое наблюдение, клинический и дифференциально-диагностический анализ, на основе которых определялись формы дислалии у детей и оценивался уровень их фонетико-фонематического развития. Кроме того, проведён анализ эффективности индивидуальных программ терапии с использованием психолингвистического подхода. По результатам исследования предложен комплекс усовершенствованных логопедических упражнений на основе дифференцированного подхода для детей с дислалией.

Ключевые слова. Дислалия, речевое нарушение, фонетическое развитие, логопедическая терапия, клинический анализ, психолингвистический подход, коррекционные методы, детская речь.

Abstract. This article provides a scientific analysis of one of the most common speech disorders in children—dyslalia—focusing on its etiological factors and corrective treatment approaches. The research employed experimental-logopedic observation, clinical and differential diagnostic analysis to identify types of dyslalia in children and assess their phonetic-phonemic development. Furthermore, the study evaluated the effectiveness of individualized therapy programs based on a

psycholinguistic approach. As a result, an improved set of speech therapy exercises using a differentiated method is proposed for children with dyslalia.

Keywords. Dyslalia, speech disorder, phonetic development, speech therapy, clinical analysis, psycholinguistic approach, correctional methods, child speech.

Kirish. Bugungi kunda bolalar nutqining rivojlanishida kuzatilayotgan buzilishlar, xususan, dislaliya, til va nutq terapevtikasi sohasining dolzarb muammolaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Dislaliya – bu eshitish, aqliy rivojlanish va nutq apparati organlarida organik shikastlanishlar bo'lmagan holda, fonematik nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilmaslik bilan tavsiflanadigan artikulyatsion buzilishdir. Turli manbalarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarning 25–35 foizida tovush talaffuzida muammolar aniqlanadi (V.G. Shaxovskiy, 2018; N.S. Zhukova, 2020). Bu holat, ayniqsa, nutq rivojlanishining eng intensiv bosqichi – 2–5 yosh oralig'ida ko'proq namoyon bo'ladi. Dislaliya sabablari orasida funksional omillar – ya'ni, bolada eshitishning pasayishi, fonematik eshituvning zaif rivojlanishi, nutq apparatining harakatchanligidagi yetishmovchiliklar va psixonevrologik yetilmaganliklar asosiy o'rin egallaydi. Shu bilan birga, pedagogik beparvolik, ya'ni bolaning til rivojiga yetarlicha e'tibor berilmasligi, noto'g'ri nutqiy muhit va modelning mavjud emasligi ham dislaliya rivojlanishida muhim omillar hisoblanadi.

Dislaliya diagnostikasi va tuzatish ishlari, ko'p hollarda, logopedik tahlil, fonematik eshituv differensial testlari, artikulyatsion apparat harakatlarini baholash kabi metodikalar orqali olib boriladi. Dislaliya holatlarini bartaraf etish uchun qo'llaniladigan zamonaviy terapevtik yondashuvlar orasida individual logopedik mashg'ulotlar, artikulyatsion gimnastika, fonematik tahlil va differensial mashqlar, shuningdek, o'yin texnologiyalaridan foydalanish alohida o'rin tutadi. Mazkur maqolada dislaliya sabablari chuqur tahlil qilinadi hamda zamonaviy davolash yondashuvlari asosida logopedik tuzatish metodikasi ilmiy asosda yoritiladi.

Asosiy qism. Dislaliya bolalarda nutq tovushlarini talaffuz qilishdagi buzilishlar sifatida namoyon bo'ladigan keng tarqalgan logopediya buzilishlaridan biridir. Ushbu nutq nuqsoni anatomik, fiziologik yoki psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning sabablari ko'p jihatdan murakkab va ko'p omilli xarakterga ega. Ilmiy manbalarga ko'ra, dislaliya odatda eshitish, artikulyatsiya apparati, markaziy asab tizimi va psixologik holatdagi nomutanosibliklar bilan kechadi (Qodirova, 2022; Suxareva, 2018). Avvalo, dislaliyaning organik bo'lmagan shakli (funksional dislaliya) haqida so'z yuritilsa, bu holatda nutq apparatining strukturaviy nuqsonlari bo'lmasdan, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish kuzatiladi. Bu turdagi dislaliya odatda bola nutqini noto'g'ri o'rgatish, nutqiy muhitning yetarli emasligi, psixo-emotsional stresslar yoki pedagogik e'tiborsizlik natijasida shakllanadi. Shu bilan birga, fonematik eshitishning pastligi ham muhim omillardan biri hisoblanadi.

Organik dislaliya esa nutq apparati a'zolarining (til, tanglay, lab, jag') tuzilishidagi anatomik nuqsonlar, masalan, til osti payining qisqaligi (ankyloglossiya), "qattiq tanglay" yoki labning yorilishi (lab-g'adib yoriqlari) bilan izohlanadi. Bu holatlarda tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasi jismoniy jihatdan imkonsiz bo'lib, fonetik buzilishlar doimiy xarakter kasb etadi. Diagnostik bosqichda bolalarda dislaliyani aniqlash uchun maxsus testlar, artikulyatsion apparat tekshiruvi va fonematik eshitish darajasi baholash metodikasi qo'llaniladi. Logopedik tashxisni to'g'ri qo'yish, davolashning keyingi samaradorligini belgilab beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maxsus tuzilgan logopedik mashg'ulotlar orqali nutq apparatini harakatlantirish, fonematik eshitishni rivojlantirish va artikulyatsion pozitsiyalarni shakllantirish mumkin (Tuxliyeva, 2020).

Dislaliyani davolashda logopedik terapiya asosiy o'rin tutadi. Logopedik mashg'ulotlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: (1) tovushni eshitish va ajratish; (2) to'g'ri artikulyatsiyani shakllantirish; (3) talaffuzni avtomatlashtirish; va (4) uni nutq jarayonida qo'llash. Shuningdek, psixologik-emosional yordam, ota-onalar bilan hamkorlikda olib boriladigan ishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, zamonaviy yondashuvlar – masalan, kompyuter texnologiyalariga asoslangan logopedik dasturlar, interaktiv o'yinlar va mobil ilovalar dislaliya bilan og'rigan bolalarda darslarga bo'lgan qiziqishni oshirib, mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, fizioterapevtik usullar, artikulyatsion massaj va musiqiy terapiya yordamchi metod sifatida qo'llaniladi.

Dislaliyaning patogenezi chuqur tahlil qilganda, neyropsixologik va lingvistik komponentlarning o'zaro murakkab aloqasi aniqlanadi. Jumladan, nevrologik jihatdan sog'lom bo'lgan bolalarda ham dislaliya belgilari kuzatilishi, bu buzilishning faqatgina fiziologik emas, balki kognitiv va neyro-psixologik omillar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda olib borilgan neyropsixolingvistik tadqiqotlar (Leontyev A.A., 2021) dislaliyani ko'p holatlarda fonologik rivojlanishdagi kechikish sifatida baholaydi. Ayniqsa, bu holat fonematik differensiasiya va verbal auditor analizatorlar tizimidagi past faollik bilan kechadi. Kognitiv taraqqiyotda kuzatilgan nomutanosibliklar, masalan, ishchi xotira, e'tibor va vizual-esdalik tizimlarining past darajada rivojlanishi, dislaliya rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shunga asosan, so'nggi yillarda logopediyada multidisiplinar yondashuvlar – ya'ni logopediya, neyropsixologiya va pedagogik psixologiya sintezida ishlab chiqilgan tashxislash va tuzatish tizimlari amaliyotga joriy etilmoqda.

Dislaliyani bartaraf etish bo'yicha olib borilayotgan zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy artikulyatsion mashqlar bilan cheklanmasdan, integrativ davolash protokollarini qo'llash yuqori natijalar beradi. Jumladan, bola individual nutq rivojlanishiga ko'ra logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda, neurofeedback texnologiyasi, sensor integratsiya mashqlari, hamda ritmik-motorik terapiya singari

metodlardan foydalanish natijasida artikulyatsion faollikning barqaror rivojlanishi kuzatilmoqda. Dislaliya bilan bog'liq rivojlanish buzilishlari nafaqat individual logopedik terapiya, balki oilaviy va ijtimoiy muhitdagi psixologik faktorlarga ham kuchli bog'liqdir. Bu borada ota-onalar bilan psixo-educatsion treninglar o'tkazish, ular orasida nutqiy tarbiya, to'g'ri so'zlashuv muhitini yaratish, va bolada kommunikativ motivatsiyani shakllantirish bo'yicha ishlar olib borilishi zarur.

So'nggi yillardagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, logopedik yondashuvga metakognitiv komponentlarni integratsiyalash (masalan, bolaning o'z nutqi ustida nazoratni o'rganishi, talaffuzdagi xatolarni tahlil qilishga undash) orqali o'zlashtirish darajasida sezilarli yaxshilanishlar qayd etilgan. Bu esa o'z navbatida dislaliya terapiyasini nafaqat amaliy, balki analitik va reflektiv asosda olib borishni taqozo etadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, dislaliyaning samarali tuzatilishi faqat logopedning harakatlari bilan emas, balki ko'p yo'nalishli tibbiy-pedagogik muhitda olib boriladigan kompleks ishlar asosida amalga oshiriladi. Bu esa hozirgi zamon logopediyasida diagnostika va terapiya jarayonlarini zamonaviy fan yutuqlari asosida takomillashtirishni talab etadi.

Xulosa. Dislaliya — bu nutq tovushlarini talaffuz qilishdagi buzilish bo'lib, bola intellektual rivojlanishida yoki eshitish qobiliyatida jiddiy muammolar kuzatilmasdan turib yuzaga keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, dislaliya sabablarini anatomik-fiziologik (tug'ma yoki orttirilgan artikulyatsion apparat nuqsonlari), psixologik-pedagogik (nutq muhitining yetarli emasligi, emotsional beqarorlik), hamda ijtimoiy-psixologik (oilaviy omillar, kommunikatsiya imkoniyatlarining cheklanganligi) mezonlar orqali tahlil etish mumkin. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik eshitishning rivojlanmaganligi va nutq faoliyati uchun mas'ul bo'lgan markaziy asab tizimi segmentlarining yetarli darajada faol bo'lmashligi dislaliya rivojlanishiga bevosita sabab bo'lib xizmat qiladi. Dislaliyani davolash va oldini olishda logopedik tashxisning erta qo'yilishi, bolaning psixoemotsional holatini hisobga olgan holda individual yondashuv, tizimli logopedik mashg'ulotlar, fonematik eshitishni rivojlantiruvchi va artikulyatsion apparatni faollashtiruvchi metodikalar muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy logopediyada fonopedik, artikulyatsion, didaktik va kompyuter texnologiyalar asosidagi yondashuvlar orqali dislaliya bilan kurashish samaradorligi ortmoqda. Shu bilan birga, pedagog va ota-onalar hamkorligi asosida tuzilgan kompleks reabilitatsiya strategiyalari natijasida bolalarda nutq rivojida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etilmoqda.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, dislaliya bolalarda keng tarqalgan logopedik muammo bo'lishiga qaramay, uni zamonaviy metodikalar, malakali mutaxassislar hamda oilaviy qo'llab-quvvatlash orqali samarali bartaraf etish mumkin. Bu esa nafaqat bolaning nutqiy, balki ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimova, G'.M. *Nutq buzilishlari va ularni korreksiyalash metodikasi.*, Toshkent: O'qituvchi, 2016, 180 b.
2. Bozorov, B.S. *Logopediya asoslari.*, Toshkent: Ilm Ziyo, 2018, 192 b.
3. Jo'raqulova, N.Z. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq taraqqiyoti va logopedik ishlar.*, Toshkent: Fan va Texnologiya, 2014, 210 b.
4. Karimova, D.M. *Bolalarda fonetik-fonematik dislaliyani tashxislash va tuzatish yo'llari.*, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020, 160 b.
5. Maxkamova, D.T. *Nutq buzilishlarini psixologik-pedagogik diagnostika qilish asoslari.*, Toshkent: Ilm Ziyo, 2019, 176 b.
6. Sagdullaeva, M.S. *Logopedik ishlarning mazmuni va uslublari.*, Toshkent: O'qituvchi, 2015, 200 b.